İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

CEMAL AKSU

Armağanı

İstanbul 2020

İstanbul Üniversitesi Yayın No: 5259
ISBN: 978-605-07-0724-3

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

CEMAL AKSU
Armağanı

Editörler:
Dr. Müslüm YILMAZ
Dr. Ayşe AKSU

İstanbul 2020

Cemal Aksu armağanı.--İstanbul : İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2020.

xi, 1153 s. : fotoğraf, resim, harita, tablo; e-kitap.--(İstanbul Üniversitesi yayınları; 5259.)

e-ISBN 978-605-07-0724-3

1. AKSU, CEMAL, 1971-2019. 2. TÜRK EDEBİYATI. 3. TÜRK DİLİ. 3. TÜRKOLOJİ.

Doç. Dr. Cemal Aksu
1971 - 2019

İ Ç İ N D E K İ L E R

Takdim ..... **ix-x**

Önsöz ..... **xi-xiii**

Doç. Dr. Cemal Aksu'nun Hayatı İlmi Çalışmaları ve Düşünce Dünyası
Ayşe AKSU **1-62**

Ali Nihad Tarlan'ın "Tanzimat Edebiyatında Hakiki Müceddit" Adlı Makalesi Üzerine
Abdullah UÇMAN **63-75**

16. Asır Şairlerinden Cemâlî'nin Bir Mesnevisi: *Gülşen-i İrfân*
Adem CEYHAN-Halil Sercan KOŞİK **77-115**

Seyf-i Sarayi'nin *Gülistan Tercümesi* ile Azerbaycan Türkçesinin Ağızlarındaki Ortak Kelimeler
Afag MEMMEDOVA **117-131**

Sultan Ahmed Camii'ne Sanat Katan Eller: Nakkâşlar ve Nakışları
Aliye ÖTEN **133-169**

Malta, İzmir ve İstanbul'daki Protestan Misyoner Matbaalarında Basılan İncil'ler
Ayşe AKSU **171-223**

Klâsik Türk Şiirinde Dik Gelmek Deyimi
Bünyamin AYÇİÇEĞİ **225-245**

Mustafa Kutlu'nun Modern Mimari Anlayışına Yaklaşım Tarzı ve Nur İsimli Eseri
Büşra SÜRGİT **247-298**

Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Nüfus Meselesi ve Dr. Ali Vahid'in "Annelere Çocuklarda İshal ve İnkibaz" Adlı Eseri
Derya KAZANCIGİL **299-329**

Haydar Tilbe'nin Mahzenü'l Esrâr Adlı Mesnevisindeki Deyim Kuruluşları Üzerine
Emine TEMEL **331-346**

Hint Üslubu Şairlerinin Yeni Mazmun İcadında Gelenekten İstifadesi
Emrullah YAKUT **347-385**

Bir Şehnâme Hâfızı Mehmed Şâkir Gâlib Efendi: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Farsça Şiirleri
Fatih ODUNKIRAN- Bilal ALPAYDIN **387-459**

Müstakimzâde'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* Adlı Eserinde Ölümün İfade Ediliş Biçimleri
Feyzi ÇİMEN **461-500**

Urfa Belediye Başkanlığı'nda Ömer Alay Dönemi (1933-1946)
Gülşah ESER **501-517**

İbrahim Paşa'nın Budin'den Getirttiği Heykeller, Şair Figânî ve Ölümüne Dair Yeni Tespitler
Göker İNAN **519-557**

Nigâhî'nin Beytindeki Bir Kelime "(کندن) Kendin" mi, "(کندن) Kündin" mi Okunmalıdır?
Halil AÇIKGÖZ **559-596**

Türk Edebiyatında Manzum Nebat (Meyve, Sebze, Çiçek) Falları ve Yeni Bir Nebat Falnamesi
İsmail AVCI **597-638**

Abdürrahim Fedâî Efendi'nin Şiirleri
İsmail GÜLEÇ **639-661**

Sebeb-i Te'lîfte Vaz Edilen Şerh Metodu -Kasîde-i Bürde Şerhlerinde *Gayeler Prensibi*-
Kenan MERMER **663-690**

Urfalı Nâbî'nin Amcazade Hüseyin Paşa Medhinde Yazdığı Sulhiye Kasidesi
Murat Ali KARAVELİOĞLU **691-704**

Mustafa Münif Durûb-i Emsâl
(Haz.) Mustafa S. KAÇALİN **705-723**

Gubârî'nin *Misâhat-nâme*'si ve Kânûnî Devrinde Ka'be'de Yapılan Tamiratlara Dair Tanıklıkları
Mücahit KAÇAR-İsmet İPEK **725-781**

Ali Râmiz'in Tezkiyetü'l-Meşâyih Adlı Eseri
Müslüm YILMAZ **783-814**

Teşbihler Dünyasında Nef'i'nin Gözünden Kalem
Osman KUFACI **815-846**

Şiire Anlam Katmak: Sultan III. Murad'ın Şiirlerine Yapılan Şerhler ve Derviş Mehmed'in Tasavvufî Şerhi
Uğur ÖZTÜRK-Osman Sacid ARI **847-930**

Kitâb-ı Esrârü'l-ʿÂrifîn ve Eserde Ağız Özelliği Gösteren Unsurlar
Ömer GÜVEN-Hatice TÖREN **931-961**

"Mirâciyye: Saklı Miras" Filmindeki Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları Üzerine
Seda AKSÜT **963-1001**

16. Yüzyıl Divan Şiirinde Muskayla İlgili Unsurların Kullanımı
Sevda İNCE **1003-1021**

Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında Tekrar Eden Şiirler
Sevgi YAVUZ ODUNCU **1023-1041**

16. Yüzyıl Şairlerinden Üsküdarlı Aşkî ve *Divan*'ı
Süreyya PEKŞEN **1043-1067**

İnsan Hakları Bağlamında İki Evrensel Metin: *Magna Carta Libertatum* ve *Mesnevî*
Yasemin KARAKUŞ **1069-1096**

XVII. Yüzyıl Mutasavvıf Şâirlerinden Himmet-zâde Abdî Efendi'ye Nispet Edilen Bir Eser: *Şerh-i Dîbâce-i Bahâristân-ı Câmî*
Yunus Emre VAROL **1097-1153**

TAKDİM

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 29 Ekim 1924 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi Bakanlar Kurulu'nun kararı ile İstanbul Darülfünûnu Edebiyat Şubesine bağlı bir ilim ve kültür yuvası olarak tesis edilmiş ve o tarihten günümüze kadar büyük bir ciddiyet ve fedakârlıkla kültür tarihimize önemli katkılarda bulunmuş köklü bir kurumumuzdur. Bundan sonra da ülkemizin bilim, sanat ve kültür birikiminin gün yüzüne çıkartılması, yeni nesillere aktarılması ve o birikime yenilerinin eklenmesi hususunda üzerine düşen vazifeyi başarıyla yerine getireceği muhakkaktır.

Bütün bu gurur kaynağımız olan çalışmalar şüphesiz pek çok kıymetli akademisyen ve idarecimizin emek ve gayretleriyle vücuda gelmiştir. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü onları daima saygı ve minnetle yâd etmektedir.

Zikredilen emek ve gayretlerin sahiplerinden biri de bir dönem Enstitü Müdür Yardımcılığını deruhte etmiş olan ve 24 Şubat 2019 tarihinde ahiret yurduna yolcu ettiğimiz Doç. Dr. Cemal Aksu'dur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yirmi yılı aşkın (1995-2019) bir zaman diliminde hizmet vermiş olan bu kıymetli bilim adamı, 2012-2016 yılları arasında Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde Müdür Yardımcısı olarak hizmetlerde bulunmuştur. Bu süreçte Enstitümüzün mutat programları ve yayınlarının sürdürülmesinde üzerine düşen vazifeleri yerine getirmesi yanında, öğretim programlarımız çerçevesinde derslere de girmiştir. Öte yandan gerek iş disiplini ve gerek samimi tavırlarıyla meslektaşlarının ve idari çalışanlarımızın takdirlerini kazanmıştır.

Saygıdeğer hocamız Doç. Dr. Cemal Aksu'ya vefa göstergesi olarak Enstitümüz bu armağan kitabını hazırlamıştır. Mesai arkadaşlarımızın fevkalade gayretleriyle hazırlanan elinizdeki bu

kitapta yer alan makaleler, yine sahasında uzman akademisyenlerin titiz bir hakemlik sürecinden geçmiş bulunmaktadır.

Bu esere destek veren İstanbul Üniversitesi yönetimi ve akademisyenlerine, makalelere hakemlik yapan meslektaşlarıma ve basımda emeği geçen herkese teşekkür ederim. Kurumumuzun vefâ geleneğinin yeni bir halkası olan bu eserin hayırlara vesile olmasını temenni eder, merhûma Cenâb-ı Allah'tan rahmet dilerim.

Prof. Dr. Mustafa Balcı
İstanbul Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü

Vefâ her kimseden kim istedim ondan cefâ gördüm
Kimi kim bî-vefâ dünyâda gördüm bî-vefâ gördüm
(Fuzûlî)

ÖNSÖZ

Doç. Dr. Cemal Aksu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde 1995-2019 yılları arasında yirmi yılı aşkın hizmet vermiş olan bir akademisyendir. Hazırladığı tezler, yetiştirdiği öğrenciler ve yaptığı çalışmalarıyla Eski Türk Edebiyatı sahasına önemli katkılarda bulunmuş bir şahsiyettir. Öte yandan aynı kurum çatısı altında gerek hocaları gerek meslektaşları ve gerekse öğrencileriyle kurduğu münasebetler ve iletişim noktasında da akademi dünyasının sınırlarını zorlayan bir seviye yakalamıştır. Bu özelliği onu, bir insan ve meslektaş olarak da çevresinde farklı bir saygı ve sevgiye mazhar kılmıştır.

Kuşkusuz hayat planlarımızın çok ötesinde takdirlerde bulunur ve ilahi takdir her zaman son sözü söyler. Nitekim Cemal Aksu da henüz genç sayılabilecek bir yaşta ve yine henüz daha pek çok eser ve hizmete imza atacak bir dönemindeyken fani dünyadan ebedi âleme göç eylemiştir. Onun bu vakitsiz iftirakı o kadar beklenmedik bir acı yaşatmış, o kadar yüreklere dokunmuştur ki, 24 Şubat 2019 tarihinde yağan kardan dolayı İstanbul'da birçok yol kapanmasına rağmen onun vefat haberini alan sevenleri şehrin farklı yerlerinden ve şehir dışından akın akın İstinye'ye koşmuştu. Cenazenin kalkacağı caminin içi, bahçesi ve hatta semtin sokakları dahi insan kalabalığından geçilemeyecek derecede dolmuş ve son görevini yapabilmek için insanlar saf saf olmuştu. Karlı bir kış gününde İstinye'de hayat adeta durmuş, herkes yaşlı gözlerle vefâ abidesi merhum için vefâsını göstermek niyetiyle sokaklara dökülmüştü.

Sevenlerini derin üzüntülere gark eden bu ayrılık sonrasında meslektaşları ve öğrencileri tarafından onun namına birçok etkinlik düzenlendi. Onlardan biri de elinizdeki bu kitaptır.

Merhumun vefatından birkaç gün sonra İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Mustafa Balcı'ya Cemal Aksu için bir vefâ nişanesi olmak üzere bir armağan kitabının çıkarılmasını önerdiğimde hiç tereddüt göstermeden muvafakat etmiş, hemen gerekli afiş ve duyuruların yapılması talimatını vermişti. Duyuru sonucunda birbirinden değerli birçok akademisyen bu armağan kitap için yazmayı düşündüğü makale başlığını gönderdi. Akabinde ise şahsım kitabın teknik ve resmi altyapı hazırlıklarına başlayarak bir yılı aşkın süren bir yolculuğu tamamlamaya gayret ettim. Bugün Cemal Aksu Armağanı kitabının Türkiyat Enstitüsü'nün armağan kitaplar serisinde yer aldığını görmekten büyük bir mutluluk duymaktayım. Eminim ki bu mutluluğu adı geçen kurumlar ve akademi camiası da aynı ölçekte paylaşmaktadır.

Kitabın teşekkül yolculuğunda makalesiyle yer alan bir büyüğümüzü, Halil Açıkgöz Hoca'yı burada yâd etmeden geçemeyeceğim. Kendisi Cemal Aksu'nun "ağabey" diye hitap ettiği ve çay içip sohbetinde bulunduğu bir kişidir. Onun nezdinde bir dost, bir "muhabbet ehli" olmasının ötesinde bilgi ve görüş alışverişinde bulunduğu "aga-demi"nin sahibi –Halil Hoca'nın evi camiada bu şekilde anılmaktaydı- bir dervişti. Dostunun ardından "şimdi kolum kanadım kırık kaldı" diye üzüntüsünü dile getiren Halil Hoca, bu kitap için ilk makaleyi yazıp gönderen kişi oldu. Aslında kendisi de tıpkı çok sevdiği Cemal Aksu gibi ve aynı tarihlerde amansız bir hastalığa duçar olmuştu. Tedavinin sıkıntılarını yaşarken canını dişine takarak "Cemal Aga için" hazırladığı makalesini yetiştirdi. Lakin ecel onun da vaktini tayin etmişti. Nihayet 25 Kasım 2019'da ecel sâkisinin elinden içtiği şarap ile mest olup canını cananına teslim etti. Dolayısıyla son

makalesinin basıldığını göremedi. Kendisini bu vesileyle rahmetle ve şükranla anıyorum.

Yazdığı ilmi makale ve kitaplarla ve yetiştirdiği talebelerle her zaman takdir ve rahmetle andığımız ve dahi daima anılacağı muhakkak olan Cemal Aksu hocamız için bu kitapta 33 makale yer almaktadır. Bu makaleler başta İstanbul Üniversitesi olmak üzere farklı üniversitelerden alanında uzman akademisyenler tarafından değerlendirilmiştir. Hakemlikte bulunan hocalarımıza teşekkürü borç bilirim. Ayrıca merhumun değerli eşi Ayşe Aksu'ya tashihler sırasındaki katkıları için teşekkür ederim. Son olarak yayın aşamasında emeği geçen herkese şükranlarımı sunarım.

Kendisine talebe olmak ve daha sonrada aynı kurumda görev yapmaktan gurur duyduğum merhum Cemal Aksu'yu rahmetle anarken bu eserin ülkemize ve kültür tarihimize faydalı olmasını temenni ederim.

Dr. Müslüm YILMAZ

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE DİK GELMEK DEYİMİ

Bünyamin AYÇİÇEĞİ[*]

Deyimler, bir dilin anlam zenginliğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Türk dilindeki deyimler üzerine hazırlanmış sözlüklerin çoğu, günümüzde kullanımı devam eden ya da yakın dönemlere ait örnekleri içermesi sebebiyle klâsik Türk şiirini anlamamız için yeterince yardımcı olmamaktadır. Bu sebeple geçmiş dönemlere ait metinlerin arasına sıkışmış deyimlerin titizlikle tespit edilip anlamlandırılması gerekmektedir.[1]

Bir deyimin nasıl ortaya çıktığını tespit etmek, ilk anlamına ulaşmak için önem arz etmektedir.[2] Öncelikle yapılan incelemelerde "dik gelmek" deyiminin Farsçada ya da Arapçada kullanılmadığı, bu dillerden Türkçeye tercüme yoluyla alıntılanmadığı görülmüştür.[3]

Manzum eserler incelendiğinde deyimin geçtiği örneklerde şöyle bir manzara dikkati çekmektedir: Genellikle servi, şimşâd, 'ar'ar gibi uzun boya teşbih edilen ağaçlar; horoz gibi boynunu

[*] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (bunyamin.aycicegi@istanbul.edu.tr), Orcid Id: 0000-0002-6576-0786.

[1] İbrahim Demirkazık (2013), "El Arkası Yerde Deyimi ve Bu Deyimin Divan Şiirindeki Kullanımı", *Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.: 8/4, s. 618.

[2] Bu bağlamda "Kuş Kondurmak" deyiminin çıkış yerini, anlam çerçevesini tespit etmeye çalıştığımız makale için bkz.: Bünyamin Ayçiçeği (2019), "Klâsik Türk Şiirinde "Kuş Kondurmak" Deyiminin Anlam Çerçevesi", *ESTAD Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches] [Prof. Dr. Muhammet Nur DOĞAN Armağan Sayısı]*, C. 2, S. 1, s. 215-232.

[3] Arapça ya da Farsçadan alıntılanan kimi deyimlerin, kaynak dildeki anlam alanıyla sınırlı kalmayıp Türkçede anlam genişlemesine, değişimine uğradığı da görülmektedir. Bu nedenle tercüme edildiği düşünülen kimi deyimlerin de birebir kaynak dilin anlam alanıyla sınırlı kalmadığı, aktarılan dilde farklı anlam katmanları kazandığı görülmektedir. "Yol kesmek" deyimi etrafında konuyla ilgili olarak bkz.: Ömer Zülfe (2018), "Osmanlı Şiirinde Yol Kesmek Deyimi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 38, s. 249-260.

uzatarak dik bir şekilde karşısındakine saldıran hayvanlar beyitlerde kullanılmaktadır. Buradan hareketle ilk bakışta somuttan soyuta bir geçiş görülmekte, dik dik duran ağaçların, dik dik yürüyen, saldıran hayvanların endamları, hareketleri ile insanların çeşitli fiilleri arasında ilgi kurulduğu anlaşılmaktadır. Uzun boylarını esen rüzgarın etkisiyle aşağıya doğru tehdit edercesine eğen ağaçlar, boynunu yukarı doğru kaldırıp karşısındakine saldırı vaziyeti alan hayvanlar ile deyimin çıkışı arasında yakın bir ilgi bulunduğunu düşünmekteyiz.

Sözlüklere, deyimlerle ilgili çalışmalara bakıldığında dik gelmek söz öbeği için şu anlamların verildiği görülmektedir: Muhalefet etmek, itiraz etmek, kafa tutmak, karşı gelmek, dayatmak, dikleşmek, diklenmek, azarlamak, boyun eğmeyip baş kaldırmak, isyan etmek.[4]

Deyimin geçtiği beyitler incelendiğinde, deyimin anlamıyla ilişkili olarak bazı kelimelerin sıklıkla tekrar edildiği dikkati çekmektedir. Deyimle bağlantılı olarak sıklıkla kullanılan kelimelerin uzunluğu, endamı, düzgünlüğü temsil ettiği, dik duruşla bağlantılı olduğu ve böylece tenasüple kullanıldığı görülür: ‘ar‘ar (dağ servisi), akarsu, asâ, berk (şimşek), boy, büt (put), cûy (akarsu), çenâr (çınar), dağ, dal, dıraht (ağaç), diken, eşcâr (ağaçlar), horoz, kad kâmet (boy bos), mezar taşı, minber, nihâl (fidan), sanavber (çam fıstığı ağacı), servi, sinân (ok temreni, mızrak), şem‘ (mum), şimşâd (şimşir ağacı), tîr (ok).

[4] TDK: sozluk.gov.tr (erişim tarihi: 11.09.2019); Ahmet Atillâ Şentürk (2019), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, III, İstanbul: DBY Yayınları, s. 189-191; Hasan Kaya (2011), “Emrî Divanı’nda Deyimler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6: 55-130; Hakan Taş (2010), *Vusûlî [ö. 1000/1592] Dîvân [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayımları, s. 59; M. Ali Tanyeri (1999), *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 84; E. Kemal Eyüpoğlu (1975), *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri Ve Deyimler Deyimler-(Tâbirler)*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, s. 134.

İncelediğimiz beş yüzden fazla manzum eserde deyimin 15-18. yüzyıllar arasında kullanıldığı görülmüştür. Deyimlerin anlam çerçevesini kamilen tespit etmek, belirli başlıklar altında değerlendirmeye çalışmak, sınırlamak oldukça güçtür.[5] Beyitlerden hareketle sözlüklerde ifade edilen anlamlara farklı örnekler ilave edilmiş ve şu ana kadar sözlüklere yansımamış anlam daireleri elden geldiğince ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlk anlam dairesi olduğunu düşündüğümüz örneklerden başlayarak bir sıralama yapılmış, her alt başlıkta da şairler kronolojik olarak sıralanmıştır.

Deyimin Anlam Çerçevesi

1. Diklenerek kafa tutmak, meydan okumak, muhalefet edip boy ölçüşmek:

Necâtî (ö. 914/1509), *"Çınar, yabanda sevgilinin boyuna dik gelirmiş, (sevgilinin boyuyla endâm, mevzunluk bakımından yarışır) sevgiliyle boy ölçüşürmüş. Gelin insaf edelim, (çınar) haddini aşar."* demektedir. Böylece şair çınarın sevgilinin boyuna dik gelmek suretiyle haddini aştığını söylemektedir. Her ne kadar M. Ali Tanyeri (ö. 2013) bu beyti örnek vererek deyimin anlamını karşı gelmek, boyun eğmeyip baş kaldırmak, kafa tutmak olarak verdiyse de Necâtî'nin deyimi yarışmak, boy ölçüşmek anlamıyla kullandığını düşünmekteyiz:[6]

Dik gelürmiş kad-i cânâneye yabanda çınâr
Gelün insâf idelüm kim katı aşurı varur (G. 161/2)

[5] "Yol kesmek" deyimiyle ilgili anlam dairelerinin tespit edildiği makalede bu hususa temas edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Ömer Zülfe (2018), "Osmanlı Şiirinde Yol Kesmek Deyimi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 38: 252.

[6] Bilgi için bkz.: M. Ali Tanyeri (1999), *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 84. Ayrıca ikinci mısrada geçen "aşurı varmak" söz öbeği de "aşırı gitmek, haddini aşmak" anlamıyla kullanılan bir deyim olarak düşünülebilir. Ancak makaleyi hazırlarken yaptığımız incelemelerde farklı bir örneğine rastlamadık.

Necâtî başka bir beytinde, *"Ey çam fıstığı ağacı! Kes sesini, otur oturduğun yerde, haddini bil! Sevgilinin boyuna öykünüp de ona kafa tutma, yoksa seni yontup keserler."* demektedir. *Divan*'ın üç nüshasında "dik gelmek" deyiminin yerinde "öykünmek" fiili bulunmaktadır. Ayrıca bazı şairlerin öykünmek fiiliyle deyimi aynı beyitte kullanmayı tercih ettikleri görülmüştür. Bu durumun, deyimin anlam dairesini tespitte önemli olduğunu düşünmekteyiz:[7]

Dek dur yirüŋde epsem haddüŋ bil ey sanevber
Dik gelme kadd-i yâre yohsa seni yonarlar (G. 92/4)

Hilâlî (ö. 950/1543) de *"Varalım, uzun ve mevzun boylu sevgililerle mağrur bir vaziyette (bahçedeki çiçekleri baskı altına almak için) çiçek bahçesine gelelim. Çiçek bahçesini servinin başına yine dar eyleyelim."* diyerek serviye meydan okumaktadır. Ayrıca Hilâlî "dar eylemek" deyimini kullanarak dik gelme neticesinde yaşanacak durumu da ifade etmiştir. Âşık ve sevgililer "dik gelmek" neticesinde ortamı servinin başına "dar edecekler"dir. Buna benzer şekilde farklı şairlerin de deyimin neticesinde ortaya çıkan durumu söyledikleri beyitler, anlam dairesine katkı sunmaktadır:

Varalum dik gelelüm kâmet-i bâlâlar ile
Gülşeni başına servüŋ yine dar eyleyelüm (G. 63/2)

Zâtî (ö.954/1547), *"Eğer bela şimşeğinin başından eksik olmamasını istersen insanlara, dağlar gibi şöyle baş kaldırarak, karşı çıkarak, muhalefet ederek davran."* demektedir. Hemen hemen bütün beyitlerde görülen "dik gelmek" söz öbeğinin kinayeli kullanımı burada da görülmektedir. Gerçek anlamda dağların dik oluşu, dik duruşuyla birine muhalefet etmek arasında gerçekten mecaza uzanan bir anlam ilgisi kurulmuştur. Böylece şair dağların dik duruşundan hareketle

[7] "Öykünmek" eylemiyle "dik gelmek" deyiminin birlikte kullanımları için ayrıca bkz.: Manastırlı Celâl Bey, G. 596/8; Sebzî, G. 263/2.

deyimi baş kaldırmak, muhalefet etmek anlamıyla kullanmıştır:

Eger berk-i belâ başuŋdan eksük olmasun dirseŋ
Cihân halkına karşu şöyle dik gel nitekim kühsâr (G. 146/4)

Yine Zâtî, *"Ey sofu! Meclisin gül bahçesinin bir gümüş endamlı servisi var ki bin yüce cennet servisine (hurilere) dik gelir, onlara meydan okur."*dediği beytinde sevgilinin hurilerle mukayesesini yapmakta, onlara meydan okuduğunu, hurilerden daha üstün olduğunu vurgulamaktadır:

Sôfiyâ bin serv-i Firdevs-i berîne dik gelür
Gülsitân-ı meclisüŋ bir serv-i sîm-endâmı var (G. 229/3)

Hecrî (ö. 965/1557) de deyimi kafa tutmak anlamıyla kullanmıştır. Beytin çevirisi Ömer Zülfe tarafından *Divan*'da şöyle yapılmıştır:*"Sevgilinin boyu dik gelince/kafa tutunca çınarın titrediğini, çam fıstığı ağacının da durduğu yerde kuruduğunu gördüm."*

Kadd-i nigâr dik gelicek ditreyüp çenâr
Turdugı yerde kurudı gördüm sanavberi (G. 140/4)

Cenâbî (ö. 969/1561-62), *"Şarap dün gece mecliste (sevgilinin) dudaklarına öyküdüğü için sürahi birden bire sinirlenerek kadehin üstüne yürüdü."* demektedir. Burada Cenâbî, sürahinin kadehe doğru götürülerek şarap dökülmesini, sinirlenerek kadehin üstüne yürümesi şeklinde tahayyül etmiş, hüsn-i ta'lîle de güzel bir örnek sunmuştur:

Dün gice meclisde mey öyküdigiçün la'lüŋe
Dik gelip ol dem sürâhî yürüdi câm üstine (G. 270/3)

Kimi şairlerin beyitlerde, deyimin karşıt ya da yakın anlamı olabilecek kelimeleri kullanarak deyimin anlamı hakkında ipucu verdikleri görülmektedir. Mesela Bursalı Rahmî (ö. 975/1567-68), *"Yerinde dek dur, uslu uslu otur, ben düşmana yeterim, düşmanla*

*başa çıkarım diye ok, savaş esnasında mızrağa dik geldi, mızrakla boy ölçüşerek ona itiraz etti, karşı çıktı."*anlamı verilebilecek olan aşağıdaki beyitte deyimin karşıt anlamlısını kullanmıştır. "Dek tur yirüŋde" diyerek şair, "dik gelme"yi yerinde uslu durmamak, boy ölçüşerek karşı gelmek anlamıyla kullandığını ima etmiştir:

Dek tur yirüŋde ben yiterin düşmene diyü
Dik geldi hayl-i rûz-ı vegâda sinâne tîr (K. 5/23)

Ümîdî Ahmed (ö.979/1571), *"Ey sevgili! Eğer sabâ rüzgarı esip de çam fıstığı ağacını tahrik etmeseydi o, senin boyunla yarışmaz, iddialaşmazdı (boyunla iddialaşacak cesareti bulamazdı)."* demektedir. Tahrîk etmek kelimesini ustalıkla kullanan şair hem rüzgarın ağacı kımıldatmasını, harekete geçirmesini kastetmiş hem de kelimeye kışkırtmak anlamını yüklemiştir:

Dik gelmez idi kâmet-i bâlâŋa sanavber
Tahrîk iden ey şûh anı bâd-ı sabâdur (G. 30/3)

Manastırlı Celâl Bey (ö. 982/1574?) tespit edebildiğimiz kadarıyla deyimi en çok kullanan şairdir. Celâl Bey divanında deyimi 17 kere kullanmış, dik gelmek redifli bir de gazel yazmıştır (G. 223). Celâl Bey, *"Mum ne zaman ki sevgilinin güzelliğinin aydınlığından nur alır, onun nuruyla nurlanırsa, mecliste parıl parıl parlayan dolunaydan daha üstün olduğunu iddia eder, dolunaya kafa tutar."* demektedir. Böylece deyimi kafa tutmak, üstün olmak anlamıyla kullanır:

Mihr-i hüsniŋden ne gün kim iktibâs-ı nûr ider
Dik gelür oldugı meclisde meh-i tâbâna şem' (G. 314/6)

Kimi şairlerin beyitlerde, deyimin karşıt ya da yakın anlamı olabilecek kelimeleri kullanarak deyimin anlamı hakkında ipucu verdiklerini belirtmiştik. Manastırlı Celâl Bey de başka bir beytinde, *"O gönül alan sevgili, çimenlikte çınara dik gelip upuzun serviye baş*

kaldırıp bir tokatla (bunlara) baş eğdirdi." demektedir. Beyitte şair "dik gelüp serkeşlenürken" diyerek deyimin anlamının dik kafalı, dik başlı şekilde davranmak olduğunu da vermiştir:

Çenâra dik gelüp serkeşlenürken serv-i bâlâya
Baş egdürdi çemende darb-ı dest ol kâmet-i dil-cû (G. 508/2)

Yine Celâl Bey 499. gazelinin 5. beytinde de *karşu kor dik gelür oldı meh-i tâbâna zekan*, diyerek deyimin "karşı koymak" anlamına geldiğini ifade etmiştir.

Manastırlı Celâl Bey, *"Yaygarayı kaşından öğrenen yan bakışın bir iki sefer bana dik geldi, karşı çıktı."* demektedir. Yine şair deyimin anlam çerçevesine "yaykara" kelimesini kullanarak katkıda bulunmuştur. Dik gelme neticesinde yaşanacak karışıklık, kargaşa hadisesi hakkında ip ucu vermiştir. Ayrıca kaş ile "yaykara" kelimesinin ilk hecesindeki "yay" arasında da ilgi kurduğu söylenebilir:

Bir iki kez baŋa dik geldi gamzeŋ
Kaşuŋdan ögrenüpdür yaykarayı (G. 639/3)

Yine Celâl Bey başka bir beytinde, *"(Ey) Felek! Yücelerde oluşuna bakıp da bana dik gelme! (bana meydan okuma). Âşığın dua oku daha yukarılara çıkar."* demektedir:

Rif'atüŋ hâline bakup baŋa dik gelme felek
'Âşıkuŋ tîr-i du'âsı dahı yukaru varur (G. 131/2)

Emrî (ö.983/1575), *"Şu bir karış boyuyla mum, o uzun servi boylu güzele dik gelmeyeydi, böyle tutsak edilmezdi."* demektedir. Beyitte, rüzgardan korumak amacıyla mumların fanus içine konulmasına ya da etrafının bir iple bağlanmasına gönderme yapılmaktadır. Eskiden büyük mumların yıkılmaması için ve başkaca sebeplerle bağlanıp bir yere sabitlendikleri bilinmektedir. Halen bazı selâtîn camilerinde mihrabın iki yanındaki büyük şamdanların içinde, duvara sabitlenmiş

vaziyette olan mumları görmek mümkündür. Ayrıca mumun içindeki ip de mumun bağı olarak düşünülmüş olmalıdır. Buradan hareketle şairin mumları, eli ayağı bağlı bir mahkum gibi hayal ettiği söylenebilir.[8] Mum, bir karış boyuyla haddini aşarak sevgiliden daha uzun ve mevzun olduğunu iddia etmiş, kafa tutmuştur. Ceza olarak da bu hale düşmüştür:

Şol bir karış boyıyla o serv-i bülende şem'
Dik gelmeyeydi düşmez idi böyle bende şem' (G. 245/1)

Yine Emrî bir beytinde, *"Gül dalı sevgilinin boyuna meydan okumuş olmalı ki bu yüzden diken onun koluna bıçak saplayıp cezalandırdı."* demektedir. Gül dalı sevgilinin boyuyla yarışa girmiş, daha uzun ve mevzun olduğunu iddia etmiş, meydan okumuş bu sebeple cezasını bulmuştur:

Şâh-ı gül dik geldi beŋzer kadd-i yâra Emriyâ
Kolına anuŋ bıçak sançup siyâset itdi hâr (G. 95/5)

Salâ Muslısı Hüdâyî'nin (ö. 991/1584) *Divan*'ında Mustafa S. Kaçalin, deyimin geçtiği beyitlere şöyle anlam vermiştir: *"Sevgilinin yanağı gibi güzel gül yetiştirmek için bâğa gül dikme, diyerek selvi ve çınar bahçıvana diklendi. Niçin sevgilinin meclisinin kebabı olmadın diye horoz cüret edip ayağının toprağına dikleni geldi.*[9] *"*Böylece deyim korkutmak için sinirlenerek birinin üstüne doğru yürümek anlamıyla kullanılmıştır:

Gül dikme bâğa 'ârız-ı dilber biter diyü
Serv ü çenâr geldi bugün bâğbâna dik (G. 124/4)

---

[8] Konuyla ilgili olarak ve Divan şiirinde mum geleneği için bkz.: Hasan Kaya (2015), "Divan Şiirinde Mum", *Mum Kitabı*, (Editör): Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 120.

[9] Mustafa S. Kaçalin (2016), *Hüdâyî (Salâ Muslısı) Dîvân*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 257.

Niçün kebâb-ı bezm-i nigâr olmaduŋ diyü
Geldi horûs cür'et idüp hâk-i pâyine dik (G. 124/5)

Edirneli Nazmî (ö. 993/1585-86?), sevgilinin boyuna benzer olan servi için şöyle bir yakıştırmada bulunmuştur. Şair, *sevgilinin mevzun boyuna benzediği için serkeş servinin, bahçedeki her fidana dik geldiğini* söylemektedir. Bu beyitte de deyim diklenmek, üstün olduğunu vurgulamak, hatta serkeş kelimesinin de kattığı serbestlik havasıyla kafa tutarcasına üstünlüğünü dayatmak anlamlarıyla kullanılmıştır:

Kâmet-i mevzûn-ı dildâra müşâbih olmagın
Serv-i serkeş her nihâle dik gelür gülzârda (G. 5651/2)

"Dek durmak" ile "dik gelmek" deyimini de Edirneli Nazmî *Divan*'ında dört beyitte bir arada kullanmıştır.[10] Böylece şair dik gelmek deyiminin anlamını, deyimin karşıt anlamıyla, "dek dur, dik durma" diyerek vermiştir. Nazmî, *"Ey gül yüzlü sevgili sana her dik bakana servi gibi dik gelme, yerinde dek dur!"* anlamına gelen aşağıdaki beytinde anlamı, hem kelimenin farklı okunuşlarıyla hem de ses vurgusuyla güçlendirmiştir. Böylece anlam; uslu, sessiz, sakin durmamak, karşı gelmek şeklindedir. Nazmî böylece sevgiliye; uslu, sessiz, sakin dur, karşı gelme, sana her bakanı tersleme demektedir:

Ey yüzi gül saŋa her dik bakana
Gelme dik dek tur yirüŋde serv-tek (G. 3697/2)

Yine Edirneli Nazmî helva kültürünü de yansıttığı beytinde, *"Helva (tatlı), sevgilinin dudağına lezzet bakımından benzediği için, çoğunlukla yemek sofrasına dik gelir."* demektedir. Bu beyitte Nazmî, helvanın sevgilinin dudağına müşabeheti sebebiyle mağrur vaziyette, üstünlük taslayarak başı dik şekilde meclise geldiğini anlatmaktadır.

[10] Diğer beyitler için bkz.: G. 3844/3, G. 3878/4, G. 3908/4.

Helvanın, tatlıların genellikle yemek sonrası ikram edilmesi, büyüklerin meclisi sonradan şereflendirdiği anlayışıyla, üstün ve diğerlerine nazaran önemli bir yiyecek olmasıyla anlatılmıştır. Ayrıca hususi olarak düzenlenen "helva sohbetleri"nin Türk kültüründe oldukça önem arz ettiği de kaynaklarda ifade edilmektedir:[11]

Leb-i cânâneye lezzetde şebîh oldugıçün
Dik gelür et'ime-i meclise ekser helvâ (G. 422/3)

Vusûlî (ö. 1000/1592) deyimi bir yerde kullanmıştır. Hakan Taş çalışmasında deyimin isyan etmek anlamıyla kullanıldığını ifade etmiş, beyti şu şekilde nesre çevirmiştir: *"Meclisteki sevgilinin karşısında yine çok sızlandılar; meclisin mumu onun için isyan edip sopa kaldırdı."*Böylece şair hüsn-i ta'lîl sanatını da kullanarak deyimle meydan okuyup isyan eden bir mum imajı hayal etmiştir:

Yâra karşu yine çok yandı yakıldı ehl-i bezm
Şem'-i meclis anuŋ içün dik gelüp kaldurdı çûb (G. 11/4)

[11] Osmanlıda, özellikle kış gecelerinde, varlıklı kişilerin, devlet adamlarının çeşitli mekanlarda eğlenmek, şiirler okumak, ilmî-edebî sohbetler yapmak ve musiki icra etmek amacıyla "helva sohbetleri" düzenledikleri kaynaklarda geçmektedir. Helva sohbetlerine; âlimler, şairler, sanatkârlar, musikişinaslar, davet edilirdi. Osmanlı sarayında da tatlıların ve reçellerin ayrı bir önemi vardı. Mutfakta helvahane ve reçelhane adıyla özel bölümler bulunmaktaydı. Osmanlı toplumunda da helva sıradan bir yiyecek olmayıp sosyolojik öneme sahiptir. Helvanın etrafında da çok zengin bir kültür oluşmuştur. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz.: Dilek Türkyılmaz (2016), "İzmit'in Tadı: Yiyen Bir, Yemeyen Bin Pişman/iye", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, C. I, s. 817-823; Mustafa Cansız (2013), "Helva Sohbeti", *Türk Dili*, C. IV, S. 734, s. 42-44; Suraiya Faroqhi (2005), *Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 231-232.
Ayrıca Türk kültüründe helva üzerine yapılan önemli bir proje için bkz.: "Türk Kültüründe Helva" (Bitiş Tarihi: 10.06.2018), *Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi*, SOS-A-100615-0296, Yürütücü: Sebahat Deniz, Araştırmacılar: Bihter Gürışık Köksal, Evrim. U. Öztürkmen, Serap Aslan Cabutoğlu, Ümran Ay, Zehra Hamarat, Zeynep Öz.

Nev'î'nin (ö.1007/1599) Sultan III. Murad'ın (1574-1595) cülûsu münasebetiyle yazdığı kasidede deyim geçmektedir. Şair beyitte,*"Adaletin yeryüzünü o derece kapladı ki horoza ve kuzuya kurt ve çakal diklenerek kafa tutmaz, sinirlenip saldırmaz oldu."* demekte, deyimin anlamını yırtıcı hayvanların saldırganlığıyla vermektedir:

Zemîne şefkat-i adlüŋ şu deŋlü şâmil kim
Horûs u berreye dik gelmez oldı gürg ü şegâl (K. 29/24)

Pîrî Paşa medhinde yazdığı bahariyesinde Gelibolulu Âlî (ö. 1008/1600) medhiye bölümünde deyimi şöyle kullanmıştır: *"Akarsular, senin adaletli döneminde (yok yere) taşlarla dövündüğü için her çemen servisi, akarsuların üstüne dik gelir."* Teşhis ve hüsn-i ta'lîl sanatlarının imkanlarıyla Âlî, Pîrî Paşa'nın adaletiyle hüküm sürdüğü dönemde sebepsizce o taştan bu taşa çarpa çarpa akan suyu servilerin azarladığını söylemektedir. Servilerin gölgesinin su üzerine düşmesinden hareketle şair, böyle bir hayal geliştirmiştir:

Devr-i 'adlinde dögündügi içün taşlarla
Dik gelür cûylaruŋ üstine her serv-i çemen (K. 65/20)

Medhî (ö.1618-1622 arasında?) aşağıdaki beyitte, *"Medhî karga düşmana horoz gibi dik gelse, düşmanın üzerinde baskı kurup ona diklense ne olur ki? (Hakeza) Tavuk gibi ayağının altına alarak (düşmanın üzerine) bastı, onu alt etti."* demektedir. Beyitte deyim diklenmek, kafa tutmak anlamıyla kullanılmıştır:

'Adû-yı zâga dik gelse n'ola Medhî horûs-âsâ
Ayağı altına alup misâl-i mâkiyân basdı (G. 524/7)

16. yüzyılda yaşadığı düşünülen Sihrî (ö.?), *"Senin aşk şarabının kadehinden içen kölenin cihân şahına kafa tutması/onunla boy ölçüşecek gibi kendini hissetmesi devlet değil midir?"* dediği beytinde deyimi, kafa tutmak, boy ölçüşmek anlamıyla kullanmıştır.

Beyitte şarabın etkisiyle kendinde üstün bir güç tevehhüm ederek sağa sola naralar savuran birinin durumu da resmedilmiştir:

Câm-ı şarâb-ı ʻışkuŋı nûş eyleyen gedâ
Devlet degül midür gele şâh-ı cihâna dik (G. 4592/3)

16. yüzyıl şairi olduğu düşünülen Şemsî (ö.?) de *"Bağ içinde servi ve dağ servisi âleme dik gelirken, (uzun boylarıyla hâkim vaziyette durup) her şeye meydan okurken, o servi boylu sevgili beni kendine kul eyledi."* demektedir. Deyim böylece meydan okumak anlamıyla kullanılmıştır:

Bâğ içinde serv ü ʻar ʻar dik gelürken ʻâleme
Kendüye kul eyledi ol serv-i âzâdum benüm (G. 5208/4)

Yine 16. yüzyıl şairleri arasında zikredilen Celîlî (ö.?), *"Açılmış goncalarla gülşene açılalım, çiçek bahçesine gidelim. Servi boylu sevgililerle ʻar ʻara, dağ servisine dik gelelim, meydan okuyalım, onlarla boy ölçüşüp daha üstün olduğumuzu ortaya koyalım."* demektedir. Şair beytiyle, yaşadığı dönemdeki tenezzüh âleminin atmosferini de yansıtmıştır:

Gülşene açılalum gonce-i handânlar ile
ʻAr ʻara dik gelelüm serv-i hırâmânlar ile(G. 6063/1)

Enverî (ö.?) *"Zahid, asasına güvenip ʻMescidin önünden sarhoş geçiyorsun.' diyerek üstüme yürüdü."* demektedir. Bu beyitte de sinirlenerek birinin üstüne doğru yürümek anlamı bulunmaktadır:

Mestâne geçersin diyü ben mescid öŋinden
Zâhid bize dik geldi ʻasâsına tayandı (G. 5481/4)

Zekâyî (ö.?) de bir beytinde: *"Akarsu, sevgilinin boyuyla yarışmaya kalktığı için servinin ayağını zincire çekmiştir."* demektedir. Burada da hüsn-i taʻlîl yoluyla şair akarsuların servi diplerinde

akmasını, sevgilinin boyuna öykünüp onunla boy ölçüşmeye çalıştığı için zincire vurulması şeklinde hayal etmiştir:

Kâmet-i dildâra bâğ içinde dik geldi diyü
Servüŋ ayağını zencîre çeküpdür cûybâr (G. 2025/3)

Bağdatlı Rûhî (ö.1014/1605-1606), Necâtî'nin yukarıda ifade edilen hayal gücüne benzer bir şekilde, sevgilinin boyuna kafa tutup boyuyla yarışmaya kalkan servi ve şimşadı yontarak cezalandırmaktadır. Rûhî, *"Servi ve şimşad ağacı (sevgilinin) boyuna dik geldiği (mevzun olma hususunda boyunla yarışmaya kalktığı) için dülger, ikisini de adamakıllı bir şekilde, iyice yonttu."* demektedir:

Dik gelüp kaddüŋe serv ü şimşâd
Yondı muhkem ikisin de üstâd (G. 124/1)

Yine Rûhî, *"En uzun ve mevzun boya sahip güzeller ne kadar da salına salına yürüse o pervasız güzelin endamıyla boy ölçüşemeyecektir."* demekte, böylece Rûhî, "dik gelür olmayıcak" şeklinde deyimi olumsuz anlamıyla kullanmaktadır:

Dik gelür olmayıcak ol büt-i bî-pervâya
Nice isterse salınsun yürüsün bâlâsı (G. 1066/2)

2. Daha üstün olmak:

Edirneli Nazmî aşağıdaki beytinde, *"O servi boylu sevgilim, uzun boyuyla her dilbere dik gelir, hepsinden daha üstündür. Doğrusu onun cilvede eşi benzeri yoktur."* demektedir. İkinci mısrada geçen "sevgilinin cilvede bî-misl olması" sevgilinin dik gelme sebebini de izah etmektedir:

Kadd-i bâlâyile her dilbere dik gele olur
Togrusı cilvede bî-misldür ol serv-kadüm (G. 4446/2)

Yine Nazmî, *"Hangi bağ ve bahçe içinde servi varsa bütün ağaçlara, uzun boyuyla dik gelür, onlardan daha üstündür."* dediği beytinde deyimi daha üstün, görünür halde olmak anlamında kullanılmıştır:

Cümle dırahta kadd-i bülend ile dik gelür
Her kankı bâğ u gülşen içinde ki var serv (G. 5371/3)

Sinânî (ö.?), *"(Ey) Sinânî, gerçi serv çiçek bahçesindeki ağaçlardan daha uzun boyludur (böylece onlardan daha üstündür). (Ama) Servinin canı yoktur ki salına salına yürüyen sevgiliyle boy ölçüşebilsin (Servinin ne endam ne de boy olarak sevgiliyle boy ölçüşmeye gücü yetmez)."* demektedir. Şair beytinde servinin uzunluğu ile gülşendeki üstünlüğü arasında ilgi kurarak deyimi kullanmıştır:

Dik gelür gerçi Sinânî gülşen eşcârına serv
Cânı yokdur k'eyleye kadd-i hırâmân ile bahs (G. 1142/5)

3. Baskı altına almak, bunaltmak:

Meâlî (ö.943/1535/36), *"Ey gönlü katı yâr! Senin aşk mihnetinin belâsına ve derdine uğramadan ölene, mezar taşı dik gelir."* demektedir. Mezar taşlarının dik vaziyette duruşlarından hareketle şair, merhametsiz, katı yürekli sevgilinin cevr ü cefasına maruz kalmadan ölenlere mezar taşlarının dik geleceğini, sanki zebani gibi başından ayrılmayıp onu rahatsız edeceğini, bunaltacağını ifade etmektedir:

Derd ü belâ-yı mihnet-i 'ışkuŋsuz ölene
Seng-i mezârı dik gelür ey göŋli katı yâr (G. 223/3)

Kaynaklarda 1524 veya 1552'den sonra vefat ettiği ifade edilen Üsküplü Atâ, *"Gül yüzünü koyup da gülistanı gezmeye gittiğimden beri her diken bana dil uzatıp sataşır, kafa tutup dikleşirmiş gibi oldu."* demektedir. Burada deyimin şairin ruh dünyasını yansıttığı görülmektedir. Deyim böylece psikolojik baskı altına alma, üstüne üstüne gelme anlamlarını da içermektedir:

Gül yüzüŋi koyup ideli geşt-i gülistân
Dik gelür oldı dil uzadup her diken baŋa (G. 6/3)

Derzîzâde Ulvî (ö. 993/1585) de, *"Yâri olmadan Ulvî ne zaman gül bahçesinde gezmeye çıksa çemen servisi dik gelir, bağdaki bülbül dil uzatır."* dediği beytinde psikolojik durumunu da ortaya koymaktadır. Ulvî, yanında sevgilisi olmadan tenezzühe çıkamamakta, belki de yâriyle yaşadığı günler aklına geldiği için her şey üstüne üstüne gelmektedir. Bu nedenle insanın içini ferahlatan çiçekler, ağaçlar, bahçe atmosferi bu sefer şairin dünyasında farklı anlamlar kazanmaktadır. Sevgiliyi anımsatan servi şairin üstüne üstüne gelerek âşığı bunaltmış, sıkmış; güzel sesiyle gönle ferahlık veren, belki de sevgilinin sözlerini, nameli söyleyişini anımsatan bülbülse şaire dil uzatan, tam aksine ona kötü sözler söyleyen bir varlık haline gelmiştir. Böylece deyim, psikolojik baskı altına alma, üstüne üstüne gelme, hiç durmaksızın bunaltma anlamlarıyla kullanılmıştır:

Dik gelür serv-i çemen dil uzadur bülbül-i bâğ
Yârsuz 'Ulvî kaçan gülşene seyrâna gider (G. 188/8)

4. Yüz vermemek, tepeden bakmak:

Gelibolulu Âlî beytinde, *"Ey Âlî! Her servi boylu güzel bize dikleşir, tepeden bakarsa bunda şaşılacak, garipsenecek ne var? Biz akarsu gibi alçak gönüllülükle sevgilinin ayaklarına kapanalım."* demektedir. Burada da şair, dik gelmek deyiminin zıttı olarak "tenezzül eylemek" fiilini kullanmıştır. Sevgilinin "dik gelme"sine karşı "tenezzül"le karşılık vereceğini söylemiş, böylece deyimle ne anlatmak istediğini ifade etmiştir. Tenezzül eylemek, büyüklük taslamadan alçak gönüllülükle davranmak demektir. Böylece deyim; tepeden bakarak tekebbürle, büyüklük taslayarak davranmak, yüz vermemek anlamını kazanmıştır:

Gelürse dik n'ola her serv-kâmet ey 'Âlî
Akar su gibi hemân biz tenezzül eyleyelüm (G. 928/5)

Mâhir Abdullah (ö. 1121/1709-1710) beytinde, *"O taze fidan (gibi sevgili), her zaman bana dik gelirdi. Şimdi biraz meyletti, çok yaşasın, hayrolsun!"* dediği beytinde, deyimle ne kastettiğini de ima etmektedir. Şair beyitte "meyl etmek" fiilini kullanarak bir zamanlar dik gelen sevgilinin artık kendisine ilgi göstermeye başladığını söylemektedir. Böylece eskiden sevgilinin meyl etmediği, iltifat etmediği, ilgi göstemediği yani dik geldiği anlaşılmaktadır:

Dik gelürdi baŋa her dem o nihâl-i tâze
Şimdi meyl itdi birez çok yaşasun hayr olsun (Kıt'a 7/1)

Dâniş (ö. 1189/1775-1776) de benzer bir anlamı kastederek şöyle demektedir: *"Ey safa bahçesinin güzeli! (Lütfen bana) meylet, ilgi göster. Her zaman ağaç dalları gibi rüzgâra karşı dik gelmek olmaz."* Şair "temâyül göster" diyerek aslında temâyül göstermeyip dik duran sevgili imajıyla beyitte deyimin anlam dairesi hakkında ip ucu vermektedir. Böylece deyim inat etmek, karşı durmak, meyl etmemek, ilgisizce davranıp yüz vermemek anlamlarıyla kullanılmıştır:

Geh temâyül göster ey serv-i çemenzâr-ı safâ
Her zaman dik gelmek olmaz rûzgâra hem-çü şâh (G. 72/3)

Sonuç

Dik gelmek deyiminin ele alındığı bu çalışmada deyimin, Farsçadan ya da Arapçadan alıntılanmadığı tespit edilmiştir. İncelenen beyitlerde genellikle servi, şimşâd, 'ar'ar gibi uzun boya teşbih edilen ağaçların; horoz gibi boynunu uzatarak dik bir şekilde karşısındakine saldıran hayvanların beyitlerde kullanıldığı, buradan hareketle deyimin ortaya çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Uzun boylarını esen rüzgarın etkisiyle aşağıya doğru tehdit edercesine eğen ağaçlar,

boynunu yukarı doğru kaldırıp karşısındakine saldırı vaziyeti alan hayvanlar ile deyimin çıkışı arasında ilgi olabileceği anlaşılmıştır. Beyitlerde somuttan soyuta bir geçiş görülmektedir. Dik duran uzun ağaçların, dik yürüyen saldırgan hayvanların hareketleriyle insanların çeşitli fiilleri arasında ilgi kurulmuş, ardından deyime farklı anlamlar da yüklenmiştir.

Deyimin geçtiği beyitler incelendiğinde deyimle bağlantılı olarak tenasüp sanatının imkanları çerçevesinde şu kelimelerin kullanıldığı görülmüştür: ‘ar‘ar (dağ servisi), akarsu, asâ, berk (şimşek), boy, büt (put), cûy (akarsu), çenâr (çınar), dağ, dal, dıraht (ağaç), diken, eşcâr (ağaçlar), horoz, kad kâmet (boy bos), mezar taşı, minber, nihâl (fidan), sanavber (çam fıstığı ağacı), servi, sinân (ok temreni, mızrak), şem‘ (mum), şimşâd (şimşir ağacı), tîr (ok). Ayrıca deyimin kullanıldığı beyitlerde genellikle tevriye ve kinayenin yanında hüsn-i ta‘lîl sanatının da kullanıldığı görülmektedir.

İncelediğimiz beş yüzden fazla manzum eserde deyimin 15-18. yüzyıllar arasında kullanıldığı tespit edilmiştir. İlgili beyitlerde deyimin karşıt anlamlısı olabilecek kelimeler ve kelime gruplarının kullanıldığı görülmektedir. Bunların da deyimin anlam dairesini çözümlemede yardımcı olduğu söylenebilir. Dik gelmek deyiminin geçtiği bazı beyitlerde şairin psikolojik durumunun, ruh dünyasının deyim yardımıyla yansıtıldığı da ifade edilebilir.

Deyimlerin bilinmesinin metnin doğru okunmasına katkı sağladığı görülmüştür. Dik gelmek deyiminin farkına varılmadığı kimi metinlerde ifadenin “dek gelmek, diŋ gelmek, diŋ gülmek” şeklinde anlaşıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca “diŋ gelsin” şeklinde okunması gereken ifadelerin de“dik gelsin, dek gelsin” şeklinde yazıldığı görülmektedir.

Kaynakça

AK, Coşkun (2001), *Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin*, I-II, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.

AKSOYAK, İ. Hakkı (2018), *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208602/gelibolulu-mustafa-ali-divani.html (ET: 24. 07. 2019).

AMBROS, Edith (1982), *Candid Penstrokes: The Lyrics Of Meali An Ottoman Poet of 16th Century*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag.

AYÇİÇEĞİ, Bünyamin (2019), "Klâsik Türk Şiirinde "Kuş Kondurmak" Deyiminin Anlam Çerçevesi", *ESTAD Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches] [Prof. Dr. Muhammet Nur DOĞAN Armağan Sayısı]*, C. 2, S. 1, s. 215-232.

BİRGÖREN, Hamdi (2004), *Dâniş Dîvânı İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BUYRUK, İbrahim Etem (2009), *Ümîdî Ahmet Dîvânı (İnceleme-Metin-Özel Adlar Dizini)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

CANSIZ, Mustafa (2013), "Helva Sohbeti", *Türk Dili*, C. IV, S. 734, s. 42-44.

ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*, I-V, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ÇAĞLAR, Arife (2013), *Üsküplü Atâ ve Dîvânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük*), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet; M. Ali TANYERİ (1987). *Zâtî Divanı Edisyon Kritik ve Transkripsiyon, Gazeller Kısmı*, III, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ÇETİN, İsmail (1993). *Derzi-zâde Ulvî (Hayatı Edebî Şahsiyeti ve Divanı'nın Tenkidli Metni)*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DEMİRKAZIK, İbrahim (2013), "El Arkası Yerde Deyimi ve Bu Deyimin Divan Şiirindeki Kullanımı", Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, S.: 8/4, s. 617-633.

DOĞAN AVERBEK, Güler (2017), *Edirneli Nazmî Dîvânı*, I-III, California: CreateSpace Publishing Platform.

ERDOĞAN, Mustafa (2017), *Bursalı Rahmî Dîvânı*, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195643/bursali-rahmi-divani.html (ET: 10.02.2018).

EYÜPOĞLU, E. Kemal (1975), *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri Ve Deyimler Deyimler-(Tâbirler)*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.

GIYNAŞ, Kamil Ali (2017), *Pervâne Bey Mecmuası*, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-194492/pervane-bey-mecmuasi.html (ET: 10.02.2018).

GÜNEŞ, Murat (2013), *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KAÇALİN, Mustafa S. (2016), *Hüdâyî (Salâ Muslısı) Dîvân*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KAYA, Hasan (2015), "Divan Şiirinde Mum", Mum Kitabı, (Editör): Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 117-147.

KAYA, Hasan (2011), "Emrî Divanı'nda Deyimler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2011, 6: 55-130.

KAYHAN, Hasibe (1999), *Mahir Abdullah (Hayatı, Eseri, Edebî Kişiliği ve Dîvanının Tenkidli Metni)*, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KESİK, Beyhan (2018), *Cenâbî Dîvânı*, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215706/cenabi-divani.html (ET: 24. 07. 2019).

KÖKSAL, M. Fatih (2017), *Edirneli Nazmî Mecma'u'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitli Metin)*, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195954/mecmaun-nezair-edirneli-nazmi.html (ET: 13.01.2018).

SARAÇ, Mehmet A. Yekta, *Emrî Dîvânı*, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78368/emri-divani.html (ET: 21.06.2018).

SEYHAN, Nezihe (2000), *Medhî Divanı (İnceleme - Transkripsiyonlu Metin)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SURAİYA FAROQHİ (2005), *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ŞANLI, İsmet (1999), *Hilâlî Dîvânı (Metin-Çeviri-Tahlil)*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (2019), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, III, İstanbul: DBY Yayınları.

TANYERİ, M. Ali (1999), *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

TARLAN, Ali Nihad (1967). *Zâtî Divanı Edisyon Kritik ve Transkripsiyon, Gazeller Kısmı*, I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

TARLAN, Ali Nihad (1970). *Zâtî Divanı Edisyon Kritik ve Transkripsiyon, Gazeller Kısmı*, II, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

TARLAN, Ali Nihad (1997). *Necâtî Beg Divanı*, İstanbul: MEB Yayınları.

TAŞ, Hakan (2010), *Vusûlî [ö. 1000/1592] Dîvân [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

TULUM, Mertol, M. Ali Tanyeri (1977), *Nev'î Divan Tenkidli Basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

TÜRKYILMAZ, Dilek (2016), "İzmit'in Tadı: Yiyen Bir, Yemeyen Bin Pişman/iye", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, C. I, s. 817-823.

YEKBAŞ, Hakan (2016), *Sebzî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ZÜLFE, Ömer (2010), *Hecrî Kara Çelebî Muhyi'd-dîn Mehmed [ö. 1557] Dîvân*, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78377/hecri-divani.html (ET: 11.09.2018).

ZÜLFE, Ömer (2018), "Osmanlı Şiirinde *Yol Kesmek* Deyimi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 38, s. 249-260.

Elektronik Kaynaklar ve Proje:

Kubbealtı Lügati: lugatim.com/s/%C3%B6yk%C3%BCnmek (erişim tarihi: 11. 09. 2019);

Türk Dil Kurumu Sözlük Portalı: sozluk.gov.tr (erişim tarihi: 11.09.2019).

"Türk Kültüründe Helva" (Bitiş Tarihi: 10.06.2018), *Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi*, SOS-A-100615-0296, Yürütücü: Sebahat Deniz, Araştırmacılar: Bihter Gürışık Köksal, Evrim. U. Öztürkmen, Serap Aslan Cabutoğlu, Ümran Ay, Zehra Hamarat, Zeynep Öz.